

AHOLINI QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARI BILAN TA'MINLANGAN DARAJASINI EKONOMETRIK BAHOLASHNING DASTURIY TA'MINOTI TAHLILI

Shoxruh Daminov Farxod o'g'li

*TerDU Kompyuter tizimlari va ularning dasturiy taminoti
yo`nalishi 2-kurs magistranti*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ekonometrik baholash to'g'risida so'z boradi. Respublikamizda aholini qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan ta'minlangan darajasini ekonometrik baholashning dasturiy ta'minoti tahlili haqida yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *qishloq xo'jaligi, ekonometrik baholash*

2017–2021 yillarda O'zbekistonni rivojlantirishning besh ustuvor yo`nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi, jumladan, «Faol tadbirkorlik, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni Qo'llab-quvvatlash yili» Davlat dasturida ham raqobatbardosh iqtisodiyotni barpo etish iqtisodiy faoliyatdagi eng muhim vazifa etib belgilangan.

Byudjetlararo munosabatlar sohasidagi siyosat samaradorligini baholashning asosiy mezonlaridan biri bu ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi va davlat tomonidan fuqarolarga ko'rsatilayotgan asosiy ijtimoiy xizmatlar darajasining butun mamlakat bo'ylab yaqinlashishi hisoblanadi.

Mavjud vaziyat, transfer tizimining ta'siriga qaramasdan, byudjet daromadlari va xarajatlarning turli darajalarida o'zini namoyon qiladigan sezilarli mintaqalararo byudjet tengsizligi mavjudligi bilan tavsiflanadi. To'g'ridan-to'g'ri aholi uchun bunday tengsizlikning asosiy ko'rinishi sog'liqni saqlash, ta'lim, ijtimoiy ta'minot va ijtimoiy yordamga sarflanadigan xarajatlarni o'z ichiga olgan ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlarning sezilarli darajada farqlanishi bo'lib, ularning amalga oshirilishi respublika hududlarida sezilarli darajada farq qiladi.

Shu munosabat bilan byudjetlararo tenglashtirish siyosatining, kengroq rejada esa – hududlararo tenglashtirish siyosatining dolzarbligi saqlanib qolmoqda, quyi budjetlarga moliyaviy yordam ko'rsatishning eng muhim maqsadi hududlarning byudjet ta'minotini tenglashtirish bo'lib qolmoqda. Biroq, bu ko'rsatkichning miqdoriy talqinlari mavjud bo'lmagan hozirgi sharoitda byudjet ta'minoti darajasi qay darajada tekislangan yoki erishilganligini aniqlash mumkin emas. O'z navbatida, bu hududlarda byudjet ta'minoti darajasini aniqlash bo'yicha tahlil o'tkazishni qiyinlashtiradi. Ushbu bayonotlarni quyidagi grafiklarda aniq ko'rsatish mumkin. Minimal byudjet ta'minotining qonun bilan tartibga solinadigan darajasi belgilanmaganligi sababli, umumiy xarakterdagi transfertlardan foydalanish samaradorligini baholash qiyin.

Shu munosabat bilan transfertlarning ijtimoiy-iqtisodiy samarasini aniqlash maqsadida tahlil o'tkazish maqsadga muvofiq ko'rinadi. Byudjetlararo tartibga solish vositasi sifatida transfertlardan foydalanish samaradorligini baholash transfertlarning

hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta'sirini ekonometrik modellashtirish natijalari asosida amalga oshiriladi. Tahlil umumiy xarakterdagi transfertlarni, ya'ni byudjet subventsiyalarini ko'rib chiqadi, shunga ko'ra, hisob-kitobda 2003 yildan 2009 yilgacha bo'lgan davrda byudjetidan byudjet mablag'lari olib qo'yilgan donor hududlar hisobga olinmaydi.

Modelni ishlab chiqish uchun asos sifatida to'qqizta subvensiya mintaqalari (Aqmola, Olmaota, Sharqiy Qozog'iston, Jambil, Qarag'anda, Qo'stanay, Qizilo'rda, Shimoliy Qozog'iston, Janubiy Qozog'iston) ko'rsatkichlari ishlatilgan. 2003 yildan 2009 yilgacha bo'lgan davr ... Faktorlarning tavsifi quyidagi 6-jadvalda keltirilgan, ekonometrik modellashtirishning dastlabki ma'lumotlari va hisob-kitoblari ushbu tadqiqotning alohida ilovasida keltirilgan).

EKONOMETRIK MODELLARNI QURISH OMILLARI

- belgilash
- umumiy transfertlar (byudjet subventsiyalari)
- aholi jon boshiga umumiy transfertlar (byudjet subventsiyalari).
- aholi jon boshiga hududiy byudjetlarning ijtimoiy yordam va ijtimoiy ta'minot xarajatlari
- aholi jon boshiga hududiy byudjetlarning umumiy xarakterdagi davlat xizmatlariga xarajatlari
- iste'mol narxlari indeksi
- doimiy aholi migratsiya aholisining o'sishi;
- ishsizlarning umumiy soni aholining jon boshiga o'rtacha oylik daromadi (xodimlarning o'rtacha oylik nominal ish haqi)
- shifoxona tashkilotlari soni
- aholini shifoxona tashkilotlari bilan ta'minlash
- barcha ixtisoslikdagi shifokorlar soni
- kunduzgi umumta'lim maktablari soni
- bolalarni doimiy maktabgacha ta'lim muassasalarida o'rinlar bilan ta'minlash

Aholi jon boshiga YaHM tugallangan qurilish ishlari hajmi qishloq xo'jaligi mahsuloti asosiy vositalarning amortizatsiya normasi umumiy foydalanishdagi asfaltlangan yo'llarning uzunligi jon boshiga statsionar manbalardan atmosferaga ifloslantiruvchi moddalar emissiyasi turar-joy binolarining umumiy maydonini foydalanishga topshirish oldingi davr uchun aholi jon boshiga umumiy xarakterdagi transfertlar hajmi. Bog'liqlarni ekonometrik baholashni boshlashda, birinchi navbatda, hisoblangan regressiya tenglamalarining to'g'ri spetsifikatsiyasini tanlash kerak. Ko'rib chiqilayotgan o'zgaruvchilar to'plami uchun ekonometrik modellarni tanlashda hal qiluvchi omil 2003 yildan 2009 yilgacha nisbatan qisqa hisob-kitob davri bo'lib, tadqiqotni 63 ta kuzatish bilan cheklaydi. Shunga o'xshash vaziyatda qo'llaniladigan asosiy usul, agar tadqiqot ob'ektlarining soni ular ustidan kuzatuvlar soni bilan taqqoslansa va ko'rsatkichlar taqdim etiladi. vaqt seriyasi- panel ma'lumotlar usuli. Bunday usullarning asosiy maqsadi, oz sonli kuzatishlarni nazarda tutgan

holda, iloji boricha tushuntirish o'zgaruvchilari uchun koeffitsientlarning eng samarali baholarini olishdir.

Mamlakatimiz iqtisodiyoti jaxon xo'jaligining tarkibiy qismi ekanligi va boshqa mamlakatlar iqtisodiyoti bilan chambarchas bog'langanligini tushunish uchun iqtisodchilim bo'lish shart emas. Global moliyaviy inqiroz jahon bozorida shakllangan muvozanatni buzdi, uning holati o'zgarishida yuz bergan o'zgarishlar O'zbekiston eksport qiladigan strategik tovarlarga bo'lgan talab hajmini kamaytirib, ularning narxlari tushib ketishiga olib keldi. Bunga tabiiy gaz, yengil avtomobillar, paxta tolasi va mineral o'g'itlarni misol keltirish mumkin. Natijada, mamlakatimizga kelayotgan valyuta tushumlari kamayib, oltin-valyuta zaxirasining qisqarishi yuz berdi. Mehnat muhojirlari tomonidan jo'atiladigan pul o'tkazmalarining kamayishi ichki bozor sig'imining qisqarishi, xalq iste'moli mollari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan korxonalarining katta qismida ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasining pasayib ketishiga, tomorqalarda ishlab chiqariladigan qishloq xo'jalik mahsulotlari miqdorining keskin kamayishiga olib keldi. Pirovard natijada, mamlakatimiz iqtisodiyotida bir qator murakkab nomutanobliklar vujudga keldi, bu esa iqtisodiy-ijtimoiy masalalar yechimini murakkablashtirmoqda. Bunga quyidagilarni misol keltirish mumkin. Oilalar daromadining asosiy qismi (65 foizdan ko'prog'i) oziq-ovqat mahsulotlari sotib olishga sarflanmoqda. Agar tegishli choralar ko'rilmasa va bu jarayon shunday davom etaversa, nooziq-ovqat mahsulotlarini sotib olish va boshqa ehtiyojlarni qondirish uchun yo'naltiriladigan mablag'lar ulushining kamayib borishi, bu esa bandlik masalasini tez hal etishga xizmat qiladigan tikuvchilik, charm-poyabzal va boshqa mehnat sig'imi yuqori bo'lgan soha korxonalarining rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatishi aniq. Natijada, 2017 yilda ham amalga oshirilgan keng ko'lamli makroiqtisodiy choratadbirlarga qaramasdan, o'tgan yillarga o'xshab, mehnatga layoqatli yoshga kirgan aholining katta qismi iqtisodiyotning tashkiliy sektori doirasidan chetda qolib ketdi va mehnat bozorida, ayniqsa, qishloq joylardagi keskinlik saqlanib qoldi. 9 million kishidan ko'proq iqtisodiy faol qishloq aholisining ko'pi bilan 10 foizi fermer xo'jaliklari tomonidan qamrab olingan bo'lib, taxminan 70 foizi esa 400 ming gektardan iborat tomorqalarda faoliyat ko'rsatmoqda. Albatta, bu raqamlarning qanchalik aniq ekanligini bilish uchun mamlakatda 27 yildan beri o'tkazilmagan aholi xatlovini amalga oshirish lozim. Faqat shu yo'l bilan joylardagi iqtisodiy-ijtimoiy ahvolga obektiv baho berish va ushbu masalalarni hal etishga qaratilgan har tomonlama asoslangan dasturlar ishlab chiqish mumkin. Mamlakat iqtisodiyotida yuzaga kelgan ahvolga chuqur tahlillar yordamida xolisona baho berish va yuzaga kelgan nomutanobliklarni bartaraf etish borasida muayyan ketma-ketlikka amalga oshirilishi lozim bo'lgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish — bugungi kunning eng dolzarb vazifasi ekanligini hamma yaxshi tushunadi. Raqobatbardosh iqtisodiyotni barpo etish masalasining eng murakkab tomoni — bu kelajakda mamlakat iqtisodiyotida lokomotiv rolini bajaradigan sohalarni tanlab olishdan iborat[2]. Arossiz stereotiplar va eskicha fikrlashlar chetga surilib ish tutilsa, mamlakatimizni qiyin iqtisodiy holatdan chiqib ketishini ta'minlashi mumkin bo'lgan soha — bu qishloq xo'jaligi bo'lib chiqadi. Iqtisodiyot

nazariyasidan ma'lumki, agrar sohani rivojlantirish uchun boshqa sohalarga nisbatan kamroq iqtisodiy resurslar talab etiladi. Agar yaqin besh yilda mamlakatimiz sanoatiga 10–15 milliard AQSh dollariga teng investitsiyalar jalb etish yo'li bilan uni 1,5 baravarga o'stirish mumkin bo'lsa, shu vaqtning o'zida bir necha baravar kam, asosan, ichki moliyaviy resurslar yordamida qishloq xo'jalik mahsulotlarini ikki baravar ko'paytirish mumkin. Buning isboti tariqasida shunday misol keltirish mumkin: bir gektar yerdan 40 sentner bug'doy olinsa $\square$ daromad jahon bozori narxlarida 800 dollarni tashkil etadi. Shu maydondan olinishi mumkin bo'lgan 7–8 tonna uzumning qiymati taxminan 8 ming dollarga teng. Farq $\square$ 10 baravar. G'allani o'rniga 300 ming gektarda yuqorida ko'rsatilgan ekinlar joylashtirilsa, 5 yildan keyin eksport hajmi qo'shimcha 10 milliard dollarga ko'payadi. Suv resurslari, mineral o'g'itlar, yoqilg'i sarfining kamayishini inobatga olsak, eksport hajmini aynan uzum, meva va poliz mahsulotlari hisobiga maksimal darajada, ikkilanmasdan kengaytirish kerakligiga hech qanday shubha qolmaydi. Global moliyaviy inqiroz ta'sirida ushbu mahsulotlarning jahon bozoridagi narxlari pastga tushmaganligi shu yo'nalishga ustunlik berilishining yana bir asosidir. Shu borada, eng dolzarb va birinchi navbatda amalga oshirilishi lozim bo'lgan masala - bu mamlakatimiz iqtisodiyotida muhim o'ringa ega bo'lgan to'qimachilik korxonalarini, paxta va g'alla yetishtirishga ixtisoslashgan fermer xo'jaliklarining moliyaviy monitoringi va rahbar kadrlarni attestatsiyasini tashkil etish, ularni zamonaviy mutaxassislar bilan kuchaytirish, barchasi samarali faoliyat ko'rsatishi uchun manfaatdorlikni ta'minlaydigan va ilmiy asoslangan chora-tadbirlar ishlab chiqishdir. Bunday yondashuvni to'qimachilik korxonalarini klasterlar tashkil etish yo'li bilan xomashyo ta'minoti bo'yicha yangi tizimga o'tishi ham taqozo etmoqda. Innovatsion texnologiyalarni maxsus bilimga ega bo'lmagan, eskicha dunyoqarashga ega bo'lgan kadrlar bilan amalga oshirish mantiqqa to'g'ri kelmaydi. Nega deganda, har qanday iqtisodiy eksperimentni amalga oshirishdan avval, uning salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkinligini ham inobatga olish zarur [1]. 2016 yilning oxirida soha rivojiga tegishli qabul qilingan hukumat qaroriga ayrim qo'shimchalar kiritilsa, yuqori maqsadlarga erishish kafolati oshadi. Jumladan, yuzga yaqin korxonaning hammasi ham xalqaro bozorlarda mustahkam o'rnashib olgan Turkiya va Xitoy kompaniyalari bilan raqobatga dosh berolmasligini inobatga olish lozim. Trikotaj mahsulotlarini ishlab chiqarish va eksport qilishni faqat katta xalqaro savdo-iqtisodiy aloqalar tajribasiga ega, samarali korporativ boshqaruvi va muqim mehnat jamoalari shakllangan kompaniyalarimiz zimmasiga yuklash maqsadga muvofiq emasmi? Eksportni rag'batlantiruvchi choralar faqat sanoat korxonalarining manfaatlariga xizmat qilmasdan, xomashyo yetishtiruvchi fermer xo'jaliklarining manfaatlarini ham inobatga olgan holda tuzilishi kerak. Shunday qilinsa, xalqaro bozorlarga tezroq kirib borish imkoniyati kengayadi va kreditlarning o'z vaqtida qaytarilishi kafolatlanadi. Mamlakatimiz iqtisodiyotida vujudga kelgan nomutanosibliklar inflyatsiya jarayonining tezlashishiga olib kelgani, bu esa jamiyatimizda ijtimoiy keskinlik ehtimolini kuchaytiradigan asosiy sabab ekanini tushunish qiyin emas, albatta. Shundan kelib chiqib, mamlakatimiz hayotida kechiktirib bulmaydigan masala, bu aholini

hamyonbob narxlarda, aholi sarf-xarajatlari ichida eng katta ulushga ega bulgan go`sht va sut mahsulotlari bilan ta'minlashning zamonaviy tizimini tashkil etishdir. Bu ishni to`g`ri yo`lga qo`yish uchun konvertatsiya ham, xorijiy investitsiyalar ham kerak emas.

FOYDALINILGAN ADABIYOTLAR:

1.2017-2021 yillarda O`zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustivor yo`nalishi bo`yicha Harakatlar strategiyasi.

2.Salimov B.T., O`raqov N. Qishloq xo`jaligi infratuzilmasi iqtisodiyoti (o`quv qo`llanma). –T.: TDIU. 2004 –B. 21-22, 186 b.